

UOČLJIVOST TJELESNOG OŠTEĆENJA OSOBA S INVALIDITETOM U SOCIJALNIM INTERAKCIJAMA

MARKO BULJEVAC, MLADEN KNEŽEVIĆ

Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada, Zagreb, Hrvatska

Primljeno. 18.1.2013.
UDK:316 - 056.266

Pregledni rad

Autor za dopisivanje: Marko Buljevac, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada, Nazorova 51, Zagreb, Hrvatska; e-mail: mbuljevac@pravo.hr

Sažetak: Odnos prema osobama s invaliditetom doživio je duboku i široku transformaciju na bolje u relativno kratkom vremenu. Od duboke i intenzivne segregacije, zbog čega su mnoge osobe nerijetko čitav život provodile u domovima svojih obitelji, daleko od očiju javnosti, do mnogo prihvatljivijeg ponašanja prema njima u suvremenosti. Odnos prema osobama s invaliditetom temeljem njihova izgleda jedan je od tradicionalnih izvora segregacije, u mnogomu prisutan još i danas. U ovom se članku želi ukazati na to, kako taj odnos nije rezultat "nekulturnog" ponašanja pojedinaca, koji segregiraju "stigmatizirane" pojedince, već je rezultat u kulturi duboko ukorijenjenih stavova ili "kriterija" za procjenjivanje lijepog i njegovo odvajanje od manje lijepog ili nelijepog. To je zapravo socijalni konstrukt jednog dijela naše stvarnosti, koji se prenosi socijalizacijskim procesima iz generacije u generaciju.

Ključne riječi: fizički izgled osoba s invaliditetom; facijalna ekspresija i izgled lica osoba s invaliditetom; socijalizacija; stigmatizacija

UVOD

U području odnosa prema osobama s invaliditetom posljednjih nekoliko godina uočavamo neprekidnu uzlaznu liniju, evoluciju u smislu priznavanja, proširenja i mogućnosti realiziranja njihovih prava (Blandy, 1991: 134), ali brzinom i intenzitetom napretka u nekim područjima odnosa prema osobama s invaliditetom svakako ne možemo biti zadovoljni. Jedno od tih područja je i prihvaćenost osoba s invaliditetom, pa i njihova invaliditeta u svakodnevnoj komunikaciji. Jedan od činitelja procesa prihvaćanja osoba s invaliditetom u zajednici njihov je izgled, koji ponekad odstupa od uobičajenog poimanja lijepog i poželjnog u društvu. Njegovanje kulta ljepote ljudskog tijela i vanjskog izgleda prisutno je od početka civilizacije. Leist (2003) navodi kako su zdravlje i ljepota najvažniji ideali tjelesnosti, što objašnjava teorijom sposobnosti prema kojoj se zdravlje smatra potencijalnom sposobnošću za djelovanjem utemeljenom na tjelesnim funkcijama, dok fizička ljepota predstavlja implicitni pokazatelj mentalnog

i fizičkog zdravlja. Ljepota i zdravlje na neki su način ideali tjelesnosti, koji zajedno tvore ideal "dobrog života". Stereotip fizičke ljepote "što je lijepo, to je i dobro" govori da se pojedince koji su procijenjeni fizički atraktivnima percipira socijalno poželjnijima, uz uvjerenje da im je pružena mogućnost postizanja uspješnijeg, atraktivnijeg i zanimljivijeg profesionalnog i privatnog života (Dion i sur., 1972). Ovo se često povezuje sa uvjerenjem da se prema fizički atraktivnijoj osobi ljubavnije odnosimo (Patzner, 2006: 24), pa su fizički atraktivni pojedinci procijenjeni nositeljima poželjnih svojstava poput društvenosti, popularnosti, sreće i sigurnosti (Jackson, 1990: 17).

Kada je riječ o osobama s invaliditetom, uočljivo tjelesno oštećenje postaje temeljnim opisnim obilježjem osobe. Miles (1995) smatra da će društvo oštećenje i osobu percipirati kao jedino prije nego li će prihvatiti da tijelo osobe ima dio koji ne funkcionira ili funkcionira drugačije. U svakodnevnoj se komunikaciji prilikom opisa pojedinca s invaliditetom kao prvotni i osnovni atribut navodi

upravo tjelesno oštećenje. Nerijetko ih se smatra bolesnima, manje atraktivnim i aseksualnim upravo zbog uočljivosti tjelesnog oštećenja. Uočljivo tjelesno oštećenje postaje temeljnom razlikovnom osobinom osoba s invaliditetom od osoba bez invaliditeta, te osnova za nametanje određenih stilova života osobama s invaliditetom.

Jedan od radikalnih primjera nametanja stila života osobama s invaliditetom su "predstave nakaza" popularne od sredine 18. do početka 20. stoljeća. Svrha im je bila prikazivanje neestetike tijela smatranih ružnim i nepoželjnim, te stjecanje materijalne koristi za (rečeno modernim jezikom suvremenih javnih komunikacija) producente tih predstava (Solvang, 2007). Sudionici predstava smatrani su eksponatima, ne ljudima. Ne smije se zaboraviti da su osobe s invaliditetom u razdoblju suvremene socijalne države također prinuđene pokazivati svoje tijelo (dokazati uočljivost oštećenja) kako bi dobile potporu za svoj život (Solvang, 2007). Ovakav prikaz položaja u društvu osoba s invaliditetom detaljnije je prikazan u istraživanjima Deborah Stone (Stone, 1984), ranijim sociološkim raspravama čikaškog sociologa Ervinga Goffmana (Goffmann, 1963) te posebno novijim radovima Rosemarie Garland Thomson (Thomson, 1996; 1997).

Drugi povijesno poznat oblik društvenog "iskorištavanja" određenog tipa neestetike tijela prosjačenje je osoba s invaliditetom od antičkih vremena. Temelji se na uočljivosti tjelesnog oštećenja i njegovoj iskorištivosti ("merkantilnosti"). Međutim, ta merkantilnost bila je sankcionirana tzv. "Zakonima o ružnima" u nekoliko gradova SAD- a od sredine 19. stoljeća. Osobama s teškim i "ružnim" invaliditetom (zakon je propisivao koja su oštećenja nakazna i degutantna) bilo je zabranjeno pojavljivanje u javnosti, osobito u svrhu prošenja. Osnovni cilj zakona bio je očuvanje kvaliteta života lokalne zajednice. Posljednji "ružni prosjak", kako ih se nazivalo, kažnjen je 1974. godine kada se zakoni ukidaju (Schweik, 2009).

U vrijeme Trećeg Reicha provedeno je sustavno ubijanje osoba s invaliditetom kroz "Euthanasia Program T4" izglasanog 1939. godine (Peiffer, 2006). Navedenim programom je u periodu od 1940. do 1941. godine (kada je samo službeno stavljen izvan snage) ubijeno oko 70 230 osoba s invaliditetom (najčešće osoba s intelektualnim

teškoćama i s duševnim smetnjama) (Kessler, 2007.; Friedlander, 1995) i oko 5 000 djece s teškoćama u razvoju (Friedlander, 1995; Wyszynski, 2000; Benedict i sur., 2007). Ubijanja su pratile organizirane medijske kampanje. Tadašnjim sredstvima masovne komunikacije, fotografijama u dnevnim novinama i propagandnim spotovima prije kino projekcija su osobe s vidljivim tjelesnim oštećenjima prikazivane opasnim, nevrjednim i ponižavajućima za društvo. Građani su poticani da ih prijavljuju kako bi ispunili svoju građansku dužnost i "očistili društvo od nevrjednih".

STVARANJE ODNOSA PREMA UOČLJIVOSTI TJELESNOG OŠTEĆENJA OSOBA S INVALIDITETOM

U europskoj civilizaciji tijekom procesa socijalizacije djecu se uči određenim normama ponašanja prema osobama s invaliditetom, koje se temelje na uočljivosti tjelesnog oštećenja. Upućuje ih se da nije pristojno gledati u tjelesno oštećenje osobe, da osobu nije poželjno ispitivati o njemu i kako je pristojno ponašati se kako ono nije primjetno. Tako se razvija izvjestan stav prema invaliditetu kao društvenoj pojavi, koji se u našoj kulturi smatra humanim i pristojnim.

Langlois i sur. (2000, prema Nakić, 2004) smatraju da kulturne norme i iskustvo utječu na procjenjivane osobe, pa se osobe istog kulturnog porijekla slažu oko toga tko je fizički atraktivan, a tko neatraktivan. Prema istima, realitet se temelji na tome da različiti izgled dovodi do stvaranja socijalnih stereotipa, prema kojima se očekuje da neatraktivne i atraktivne osobe pokazuju različito ponašanje i posjeduju različite osobine. Upravo je uočljivost tjelesnog oštećenja preduvjet stvaranja stereotipa o osobama s invaliditetom. Navedeno potkrepljuje teza da je ideal ljepote društveno uvjetovan. Siebers (2006) naglašava da dominantne ideje, stavovi i društveni običaji utječu na percepciju tijela, dok invaliditet pruža mogućnosti drugačije percepcije tijela jer je socijalno konstruiran. Thomas (2002, prema Smith i Sparkes, 2005) smatra da uočljiva tjelesna oštećenja trebaju biti poimana kao stvarne razlike od uobičajenih tijela, jer iskustvo invaliditeta sadrži borbu s psiho-emocionalnim dimenzijama života, materijalnim tijelom i utjecajem oštećenja na život.

Socijalni konstruktivizam upućuje na izučavanje stvarnosti pojedinca temeljem socijalnog konteksta, interakcije s drugim osobama, percepcije svijeta i iskustava s drugima (Berger i Luckman, 1996, prema Kondrat i Teater, 2009). Konstruktivisti ističu da se objektivna stvarnost ne može upoznati odvojeno od gledišta pojedinca o njoj, osobito ukoliko se u obzir uzmu društveni aspekti znanja, ali i utjecaj kulturnih, povijesnih, političkih i ekonomskih uvjeta (Payne, 2001: 24). Zato je važno upoznati se s gledištem pojedinca o fizičkom izgledu osoba s invaliditetom. Riječ je o međuodnosu normi nametnutih procesom socijalizacije i vlastitog vrijednosnog sustava koji oblikuju stvarnost pojedinca. Simbolički interakcionisti smatraju da ljudi pridaju značenje stvarima u svijetu putem sustavne interpretacije i reinterpetacije u različitim dimenzijama i okruženjima društvenog života (Knežević, 2009). Simboli nameću posebna značenja i time isključuju mogućnost drugih, različitih značenja (Haralambos i Holborn, 2002). Socijalizacijski proces najčešće razumijemo kao proces kojim djeca usvajaju norme i očekivanja društva koja ih okružuje, a odrasli pokazuju da su usvojili norme svoje kulture potvrđujući tako temelje socijalne organizacije kroz usvajanje odgovarajuće slike o samome sebi i izvršavanjem odgovarajućih društvenih uloga koje im osiguravaju prihvaćanje od strane društvene grupe (Grbich, 1990: 517-518). Upravo je kultura ključno područje koje se pojavljuje kao formativno u socijalizacijskom procesu neke osobe u uspješnom kreiranju elemenata osobno psihološkog (Belzen, 2005: 155). Socijalizacijom većina pripadnika određenog društva usvoji određene opće stavove o tjelesnom oštećenju, dok ih svaki pojedini član društva modificira i poštuje sukladno svojem osobno razvijenom vrijednosnom sustavu. Značenje koje je pripisano određenom tjelesnom oštećenju zbog toga određuje stavove i ponašanja prema osobama s invaliditetom.

Dvije su osnovne odrednice kulture, putem kojih na posredno- neposredan način članovi društva stvaraju svoj odnos prema uočljivom tjelesnom oštećenju: religija i književnost. Svete knjige invaliditet nerijetko prikazuju kaznom i romantiziranom patnjom, dok gubitak invaliditeta rezultatom vjeronanja pojedinca (Hurst, 2007). Iako je napisana

puno prije nego što se pojavilo kršćanstvo, knjiga Levitskih zakona dio je Starog zavjeta, i preko nje ga važan dio kršćanske kulture. U Levitskim zakonima postoje odredbe o tjelesnoj besprijekornosti svećenika (Lubet, 2006; Mackelprang i Salsgiver, 2009) koje zapovijedaju "Nitko od tvojih potomaka, za njihovih naraštaja, koji imadne kakvu tjelesnu manu ne smije se primaknuti da prinosi hranu svoga Boga... nitko tko je slijep ili sakat; nitko izobličen ili iznakažena kojeg uda; nitko tko ima slomljenu nogu ili ruku; ni poguren ni kržljav, ni bolesnih očiju, ni lišajav, ni krastav niti uškopljenik" (Biblija, 1983: 97). Vjerojatno je posebno značajno za razvoj odnosa prema osobama s invaliditetom dopuštenje takvoj osobi da može blagovati hranu svoga Boga, ali "Neka ne skvrne mojih svetih stvari, jer sam ih ja, Jahve, posvetio" (Biblija, 1983: 97-98). Dakle, ne samo da prisustvo osobe s invaliditetom nije poželjno pred licem Jahve, nego je to prisustvo čak razumijevalo oskvrnjivanje Njegovih svetih stvari. U Judaizmu se invaliditet smatra rezultatom kazne ili grijeha "...ali krivca nekažnjena ne ostavlja nego kažnjava opačinu otaca na djeci - čak na unučadi do trećega i četvrtog koljena" (Izl, 34,7, Biblija, 1983), dakle kaznom za grijeh predaka, da bi se postepeno u kršćanstvu prikazivao i svojevrsnom milošću Božjom "Prolazeći ugleda čovjeka slijepa od rođenja. Zapitaše ga njegovi učenici: Učitelju, tko li sagriješi, on ili njegovi roditelji te se slijep rodio? Odgovori Isus: Niti sagriješi on niti njegovi roditelji, nego je to zato da se na njemu očituju djela Božja." (Iv, 9,2-3, Biblija, 1983). Kako je Sveto pismo nesumnjivo ne samo temelj jedne od najznačajnijih svjetskih religija, nego je duboko utkano u same temelje kulture koju običavamo zvati europska kultura, lako je ustvrditi da stigmatizirajući odnos prema osobama s invaliditetom nije samo rezultat nekog nerazumijevanja problema invaliditeta, nego da su stvorene osnove da se u same temelje socijalizacijskih procesa ugrade donekle negativni i protekcionistički odnosi prema osobama s invaliditetom. U kršćanskoj i judejskoj tradiciji invaliditet je povijesno interpretiran simbolom grijeha i zla, mogućnošću blagoslova i svetosti, primjerom patnje, znakom ograničene Božje moći te nemogućnošću čovjekove spoznaje Božjih djela, dok ga druge religije povezuju s karmom, dharmaom, kaznom, milosrđem, svetošću, žaljenjem,

suosjećanjem, divljenjem i strahom (Creamer, 2009; Covey, 2005). Islam, Hinduizam i Budizam kroz svoja učenja promoviraju vrijednosti o invaliditetu kao nesreći poslanoj od božanstva, sudbini ili karmi povezanim s osobnim grijesima ili grijesima predaka, te nameću karitativno djelovanje prema osobama s invaliditetom (Miles, 1995: 52). U Islamu se ponekad prikazuje nesrećom pojedinca, izazovom vjere, kaznom ili blagoslovom Allaha (Gaventa i Newell, 2006; Bryant i sur., 2011), dok u hinduizmu i budizmu nečim strašnim, kaznom za učinjeni grijeh u prošlom životu ili karmom (Gaventa i Newell, 2006).

U književnosti, ponajprije dječjoj, tjelesno oštećenje je prikazano kaznom, simbolom grijeha, sramotom obitelji, nanesenom nesrećom, dok se likovima s invaliditetom pripisuju zlokobni utjecaji na druge i posjedovanje magičnih moći (Siebers, 2009). Upravo su analiziranjem dječje književnosti Biklen i Bogdan 1977. godine zaključili da su osobe s invaliditetom prikazane kao patetične i vrijedne sažaljenja, sudionicima nasilja, grješnicima i zločestima, sporednim likovima koji upotpunjuju radnju, smiješnim, najgorim neprijateljem samome sebi, teretom, aseksualnim, nesposobnim i društveno isključenim (Rubin i Strauss Watson, 1987). Slično europskoj kulturi, u indijskoj kulturi je s jedno strane invaliditet prikazan pozitivno i marginalno (ex. grbava sluškinja Manthra u Ramayani), dok s druge kao zlo, slabost i kazna (ex. Shurpanakha kojoj su odrezani nos i uši u Ramayani ili slijepi kralj Dhritrashtra koji je bio loš vladar) (Bhambhani, 2006). Stoga su stvorene osnove da se u same temelje socijalizacijskih procesa ugrade izrazito negativni stavovi prema uočljivom tjelesnom oštećenju osoba s invaliditetom.

UOČLJIVOST IZGLEDA LICA I FACIJALNE EKSPRESIJE OSOBA S INVALIDITETOM U SOCIJALNIM INTERAKCIJAMA

Ciceronova misao “lice je slika duše, oči njezin pokazatelj” ili latinska poslovice “oči su ogledalo duše” (Novak, 2003) ukazuju na važnost lica u komunikaciji. Lice je dio ljudskog tijela koji je najviše izložen pogledu drugih. Možda je zato jedno od pravila pristojne komunikacije (barem u našoj kulturi,

ima kultura u kojima je to izrazito nepristojno) da se prilikom razgovora osobu gleda u lice, osobito u oči. Lice je kompleksan sustav, s više od 44 mišića, čija aktivacija može biti kombinirana u bezbroj načina kako bi se izrazilo tisuće različitih izraza lica (Wu i sur., 2009). Facijalna ekspresija je osnovna komponenta fizičkog izgleda osobe, budući da predstavlja osnovni medij komunikacije društvenog života (Sato i Yoshikawa, 2009). Smatra se kinestetičkim kodom neverbalne komunikacije (Albrecht, 2006) jer sadrži niz alternativnih ekspresija koje se mogu razlikovati temeljem specifičnih sadržaja, a odnosi se na iskazivanje emocija osobe (Fridlund i sur., 1987).

Izgled i izraz lica osoba s invaliditetom mogu biti rezultat genetskih oboljenja, doživljene tjelesne traume ili posljedica oboljenja, s rezultatom da osoba nema mogućnost utjecaja na vlastitu facijalnu ekspresiju. Osobe s paralizom facijalnog živca su često stigmatizirane jer navedeno stanje dovodi do nemogućnosti željene mimike i time iskazivanja emocija licem. To redefinira komunikaciju, te se osobi temeljem izgleda lica pripisuju određene karakteristike. Također, nerijetko drugim osobama komunikacija s pojedincem s paralizom facijalnog živca može predstavljati neugodnost ili opterećenje. Navedena vrsta paralize smatra se zdravstvenim problemom, ali i estetskim nedostatkom, jer lice osobe ne zadovoljava estetske kriterije društva. Postaje vidljivim pokazateljem zdravstvenog stanja osobe, temeljem kojeg biva procjenjivana. Istraživanja ukazuju da osobe s paralizom facijalnog živca izražavaju teškoće pri pronalasku prijatelja, partnera, zadržavanju zaposlenja, dok osobe s težim opeklinama lica doživljavaju sažaljenje ali i znatiželju nepoznatih osoba (Bull, 1986; Rumsey i sur., 1982, prema Elks, 1990). Smatra se da su osobe s blagim i umjerenim oštećenjima lica sklonije depresivnim raspoloženjima i psihičkim tegobama nego li osobe s težim oštećenjima lica, uz objašnjenje kako su osobe s težim oštećenjima razvile bolje strategije suočavanja jer su izložene uglavnom negativnim reakcijama, dok osobe s blagim i umjerenim ne mogu procijeniti kakvu će reakciju oštećenje izazvati kod drugih (Macgregor, 1970, prema Naini i sur., 2006).

Unakaženost lica izrazito je nisko rangirana kod procjene poželjnosti prilikom zaposlenja (Harper, 1999), dok su Stevenage i McKay (1999) utvrdili

da će prilikom intervjua za posao osobe u invalidskim kolicima i one s vidljivom facijalnom unakaženošću (prihvaćeni izuzetno stigmatizirajući medicinski termin) imati najmanje mogućnosti za zasnivanje radnog odnosa, dok će osobe u invalidskim kolicima prije dobiti posao nego li osobe s facijalnom unakaženošću. Gluhoća je kao invaliditet procijenjena poželjnijom nego li unakaženost lica, stoga Olkin (1997) zaključuje kako su upravo stavovi okoline najveća ograničenja u životima osoba s invaliditetom. Facijalne predrasude su negativan socijalni sud utemeljen na izgledu lica pojedinca, iako pojedinac nad tim izgledom nema kontrolu jer mogu biti kongenitalni ili neželjeno stečeni (Elks, 1990). Istraživanja britanskih psihologa ukazuju da ljudi najčešće izbjegavaju komunikaciju s osobama s unakaženošću lica, ali i kako se njihove predrasude prema istima umanjuju ukoliko je osoba s u vezi s osobom koja ima atraktivno lice ili posjeduje dobre socijalne vještine (Cassidy, 1997). Osobe su stigmatizirane i etiketirane devijantnima jer se drugačiji izgled lica smatra njihovom primarnom osobinom (Goffman, 1963).

Neka psihofizička stanja povezana su s karakterističnim izgledom lica, a upravo na nekim elementima izgleda zasniva se, barem djelomično, i dijagnostički postupak. Osobe s određenim sindromima prepoznate su kao osobe s Patauovim sindrom, osobe sa sindromom Down itd. Iako je kod osoba s intelektualnim teškoćama osnovna razlika od osoba bez intelektualnih teškoća drugačije intelektualno funkcioniranje, dodatno ih se grupira u "grupe sindroma" temeljem izgleda lica i tijela. Stručna literatura navodi da je i izraz lica kod osoba s određenim "sindromom" vrlo upečatljiv i drugačiji od uobičajene populacije. Važnost izgleda lica prisutna je i kod osoba s oštećenjem sluha, čija mimika u komunikaciji osobama bez oštećenja sluha često biva procijenjena grotesknom i neuobičajenom. Osobama s oštećenjem vida često se nameće nošenje naočala sa zatamnjenim staklima, kako bi se oštećenje prikrilo. Zdravstveni sustav osobama s oštećenjima lica osigurava operacije, pomagala i proteze, čija svrha nije uvijek poboljšanje zdravstvenog stanja, već postizanje estetski "prihvatljivijeg" izgleda. Nerijetko se navodi argument da će to utjecati na bolje psihičko stanje

pojedince s invaliditetom jer uljepšavanje i operacijske korekcije doprinose boljoj slici o sebi, dok se ne navodi da su upravo poteškoće u odnosima pojedinca s vidljivim oštećenjem lica i njegove okoline najčešće rezultat odnosa okoline prema njemu. Primjer prihvaćene stigmatizacije i pružanja prava temeljem iste nalazi se u hrvatskom Zakonu o listi tjelesnih oštećenja (Narodne Novine, 162/1998) koji propisuje da se izuzimaju male nagrđenosti estetskog izgleda lica, dok osiguranik ima pravo na priznavanje 30 do 50% tjelesnog oštećenja zbog unakaženosti lica, pod kojoj se razumijevaju teže promjene na licu koje neugodno djeluju i otežavaju kontakt s okolinom.

Uočljivost tjelesnog oštećenje osoba s invaliditetom u socijalnim interakcijama

Tjelesno oštećenje kao socijalni koncept povezan je s konceptima nedovoljnosti, nepotpunosti, nesavršenosti i ovisnosti, što rezultira ponižavanjem (Thomson, 1997: 136). Postoje uvjerenja kako tjelesno oštećenje može iskriviti sliku tijela kod djece (Uhlen, 1972: 64), čime se stereotipi šire duboko u područje socijalizacijskih procesa. Upravo je suvremeno društvo ljepotu i mladost postavilo na vrh društvenih imperativa, što rezultira da naši suvremenici troše na svoje uljepšavanje 200 milijardi američkih dolara na godinu (Rhode, 2009: 1034). Kulturni obrasci su ti koji dovode do usvajanja "diskreditirajućeg obilježja" koje je prema istraživanjima Taleporos-a i McCabe-a (2002) odlučujuće za uspostavljanje komunikacije kada osoba s invaliditetom pokušava uspostaviti komunikaciju s osobom bez invaliditeta. Stephens i Clark (prema Taleporos i McCabe, 2002) su utvrdili kako osobe bez invaliditeta svjesno održavaju socijalnu distancu prema osobama s vidljivim tjelesnim oštećenjem, što Weinberg i Davis (1987) objašnjavaju time da izbjegavaju susrete s osobama s invaliditetom zbog izostanka jasnih normi kako se ophoditi u interakciji. Livneh (1982) smatra da na stvaranje negativnih stavova prema uočljivom tjelesnom oštećenju utječu sociokulturalne norme, iskustva iz djetinjstva, poimanje oštećenja rezultatom grijeha ili zlom, psihodinamski mehanizmi prilikom interakcije s osobom s invaliditetom, nesvjesna povezanost invaliditeta, ranjivosti i smrti, poimanje

ugroženosti cjelovitosti tijela te faktori povezani s uočljivošću, težinom i funkcionalnošću invaliditeta. Osobe s amputacijama i one niskog rasta češće iskazuju da su isticane, izrugivane, izložene neželjenim dodirima i ispitivane neumjесnim pitanjima (Albrecht, 2006), dok je istraživanje Saetermoe i sur. (2001) pokazalo kako su u najvećoj mjeri stigmatizirajućim procijenjene amputacije i skolioza kod osoba s invaliditetom, dakle uočljiva tjelesna oštećenja. Istraživanje Green-a (2007) ukazuje kako 30% studenata koji su se deklarirali osobama s invaliditetom navodi da je njihovo oštećenje itekako uočljivo drugim osobama. Oliver (1995, prema Kelley- Moore i sur., 2006) smatra da se osobe percipira "invalidnima" i time im se pripisuje da nisu zdrave. Navedeno utječe na poimanje tjelesnog izgleda i rezultira da je osobama s invaliditetom teško imati pozitivnu sliku o svom tijelu jer su od društva dobile povratne informacije kako nisu lijepe (Mayers, 1987, prema Taleporos i McCabe, 2002). Osobe s uočljivim invaliditetom nerijetko su poistovječene s neatraktivnim osobama, budući da stigma i izoliranost gotovo i ne zažive dok okolina ne primijeti invaliditet osobe (Berry, 2008). Uočljiva tjelesna oštećenja etiketirana su nevrijednima, izazivaju strah i dovode do odbacivanja osobe (Hahn, 1988). Osobe kod kojih je prisutna amputacija dijela tijela, atrofija mišića ili koje koriste određene proteze i nadomjeske navode da sve to dovodi do promjena u poimanju tijela i vlastitog fizičkog izgleda (Ben- Tovim i Walker, 1995, Kolb, 1974. Trieschmann, 1988, prema Keung Yuen i Hanson, 2002). Međutim, Shakespeare (2006) smatra da su mnogi s itekako vidljivim oštećenjima uspješni u socijalnim interakcijama, što objašnjava kompenzacijom osobe s drugim vlastitim faktorima poput kulturno uvjetovanih prednosti poput rase, spola, financijskog statusa ili zbog vlastite osobnosti.

Predrasude i stigma tjelesnog oštećenja rezultiraju da se osobe s invaliditeta u suvremenom društvu najčešće smatra vječnom djecom, objektom žaljenja, prijetnjom društvu, bolesnim, teretom društva, ružnim i aseksualnim, nekompetentnim, Božjom kaznom, Božjim darom i drugačijima (Mackelprang i Salsgiver, 2009). U stalnom su riziku od stigmatizacije svoje okoline (Phemister i Crew, 2012) i socijalne izolacije (Shakespeare, 2006).

Zaključna razmatranja

Rezultati pregleda literature govore o tome kako je odnos prema osobama s invaliditetom, često stigmatizirajući, često isključujući, rezultat niza faktora koji se pojavljuju u procesu razvoja međuljudskih odnosa u društvu. Tako odnos prema osobama s invaliditetom nije stvar "neodgojenih" ili "kapricioznih" pojedinaca koji uživaju u ponižavaju slabijih i ranjivijih. Njihovo je ponašanje, čini se, tek usputni fenomen koji više govori o kulturi unutar koje se ti procesi odvijaju. Izgled lica i izgled tijela osoba s invaliditetom utječu na stavove i ponašanja osoba bez invaliditeta prema njima. Uočljivost oboljenja ili tjelesnog oštećenja izaziva kod osoba bez invaliditeta često stigmatizirajuće stavove. Postaje negativnim razlikovnim obilježjem koje dovodi do diskriminacije, kojom se bavi teorija etiketiranja. Majdak i Kamenov (2009) navode kako teorija etiketiranja istražuje pridodavanje "etikete" koja može biti negativna, ali i pozitivna. Pozitivna diskriminacija olakšava život osobama s invaliditetom (npr. omogućila je u većoj mjeri poštivanje prava osoba s invaliditetom i njihovu češću uključenost u zajednicu). Ipak, ona je u svojoj biti diskriminacija, utemeljena na uočljivim razlikovnim obilježjima. Osobe s uočljivim tjelesnim oštećenjima će češće biti prikazivane kao vrlo uspješne ukoliko postignu određene ciljeve, iste one koji osobama bez invaliditeta predstavljaju svakodnevne aktivnosti i dužnosti koje je poželjno ostvariti. Time postaju modeli i svojevrstni uzori s ciljem da se pokaže kako su unatoč "svojoj različitosti" donekle uspješne. Stigma se smatra ključnom varijablom u procesima temeljenim na teoriji etiketiranja (Kroska i Harkness, 2005) jer predstavlja socijalni konstrukt koji uključuje prepoznavanje različitosti temeljem razlikovnim karakteristikama što rezultira umanjivanjem vrijednosti osobe (Heatherton i sur, 2000). Tjelesno oštećenje predstavlja različitost, dok negativno ili pozitivno stigmatiziranje temeljem uočljivosti tjelesnog oštećenja predstavlja umanjivanje vrijednosti osoba. Posljedica je negativnog etiketiranja jer predstavlja neželjeno obilježje koje se potvrđuje stereotipom (Goffman, 1963). Jedna od karakteristika stereotipa je kategorizacija ljudi temeljem vrlo vidljivih značajki, dakle i fizičkog izgleda (Pennington, 1997).

Društvo, u kojem su ljepota, zdravlje i neovisnost visoko vrednovani, smatra pojedince s uočljivim tjelesnim oštećenjima nositeljima negativno vrednovanih značajki (Barnes, 1996, prema Green, 2003). Stavovi pojedinaca o fizičkom izgledu osoba s invaliditetom su rezultat procesa socijalizacije, vlastitog vrijednosnog sustava i značenja koja pojedinci pridaju uočljivosti oštećenja. Pregled niza navedenih istraživanja upućuje na stigmatizirajući stav kako osobe s invaliditetom ne mogu postići ideal ljepote i zdravlja, koji zajedno čine ideal tjelesnosti. Ispitivanjem stavova ispitanika o fizičkom izgledu osoba s invaliditetom mogao bi se steći uvid u norme, društvene i osobne vrijednosti i značenja koja pridaju tjelesnim oštećenjima, što dovodi do stigmatizacije osoba s uočljivim tjelesnim oštećenjima. Osim ispitivanja stavova, bilo bi poželjno steći uvid u doživljaje fizičkog izgleda osoba s invaliditetom kako bi se postiglo bolje razumijevanje osobnih iskustava sudionika istraživanja.

Može se zaključiti kako osobe s invaliditetom često bivaju procjenjivane temeljem vidljivih tjelesnih oštećenja, koja predstavljaju stigmatu. Cilj ovog rada je upozoriti na prvenstveno negativni utjecaj uočljivosti tjelesnog oštećenja osoba s invaliditetom u socijalnim interakcijama. Dok je društvo prihvatilo niz međunarodnih dokumenata, deklarativno provelo niz strategija i donekle uključilo osobe s invaliditetom u svakodnevni život zajednice, s druge strane ne smije se zaboraviti kako su upravo stavovi u tom istom društvu rezultirali *ableismom*, pojmom koji je sličan rasizmu i seksizmu. Temelji se na uvjerenju da su osobe s invaliditetom (manjina) inferiorne osobama bez invaliditeta (dominantna skupina društva) temeljem stereotipa i negativnih uvjerenja, što rezultira segregacijom, socijalnom isključenošću i socijalnim politikama koje ograničavaju mogućnosti za potpuno socijalno uključivanje osoba s uočljivim tjelesnim oštećenjima (Mackelprang i Salsgiver, 2009).

LITERATURA

- Albrecht, G. L. (2006): *Encyclopedia of Disability*. New York: Sage Publications.
- Belzen, J. A. (2005): Methodological concerns in the psychology of religion: Continuities, losses and transforming perspectives, *Religion*, 35, 3, 137-165.
- Benedict, S., Caplan, A., Lafrenz Page, T. (2007): Duty and 'euthanasia': the nurses of Meseritz-Obrawalde, *Nursing Ethics*, 14, 6, 781-94.
- Berry, B. (2008): *The Power of Looks: Social Stratification of Physical Appearance*. Hampshire: Ashgate Publishing Limited.
- Bhambhani, M. (2006): Experience of Disability: India. U Albrecht, G. L. (ur.): *Encyclopedia of Disability* (str. 666-668). New York: Sage Publications.
- Biblija (1983). Zagreb: Kršćanska Sadašnjost.
- Blandy, D. (1991): „Toward a Sociopolitical Orientation to Disability for Art Education. *Studies in Art Education*, 32, 3, 131-144.
- Bryant, L. D., Ahmed, S., Ahmed, M., Jafri, H., Raashid, J (2011): 'All is done by Allah'. Understandings of Down syndrome and prenatal testing in Pakistan, *Social Science & Medicine*, 72, 1393-1399.
- Cassidy, T. (1997): *Environmental Psychology: Behaviour and Experience in Context*. East Sussex: Psychology Press Ltd.
- Covey, H. C. (2005): Western Christianity's two historical treatments of people with disabilities or mental illness, *The Social Science Journal*, 42, 1, 107-114.
- Creamer, D. B. (2009): Religion. U Burch, S. (ur.): *Encyclopedia of American Disability History* (str. 769-771). New York: Facts on File.
- Dion, K. K., Berscheid, E., Walster, E. (1972): What is beautiful is good, *Journal of Personal Social Psychology*, 24, 285-90.
- Elks, A. M. (1990): Another Look at Facial Disfigurement, *The Journal of Rehabilitation*, 56, 36-40.
- Fridlund, A. J., Ekman, P., Oster, H. (1987): Facial expressions of emotion. U Siegman, A., Feldstein, S. (ur.): *Nonverbal behavior and communication* (str. 143-224). New Jersey: Hillsdale
- Friedlander, H. (1995): *The origins of Nazi genocide: From euthanasia to the final solution*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Gaventa, B., Newell, C. (2006): Religion. U Albrecht, G. L. (ur.): *Encyclopedia of Disability* (str. 1374-1381). New York: Sage Publications.
- Goffman, E. (1963): *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. London: Penguin Books.
- Grbich, C. (1990): Socialisation and Social Change: A Critique of Three Positions, *The British Journal of Sociology*, 41, 4, 517-530.
- Green, S. E. (2003), "What do you mean 'what's wrong with her?'": stigma and the lives of families of children with disabilities, *Social Science & Medicine*, 57, 8, 1361- 1374.
- Green, S. (2007): "We're tired, not sad": Benefits and burdens of mothering a child with a disability, *Social Science and Medicine*, 64, 1, 150-163.
- Hahn, H. (1988): Can disability be beautiful?, *Social Policy*, 18, 26-32.
- Haralambos, M., Holborn, M. (2002): *Sociologija- teme i perspektive*. Zagreb: Golden marketing.
- Harper, D. C. (1999): *Social Psychology of Difference: Stigma, Spread and Stereotypes of Childhood*, *Rehabilitation Psychology*, 44, 2, 131-144.

- Heatherton, T. F., Kleck, R. E., Hebl, M. R., Hull, J. G. (2000), *The Social Psychology of Stigma*. New York: Guilford Publications.
- Hurst, J. (2007). *Disability and Spirituality in Social Work Practice*. *Journal of Social Work in Disability & Rehabilitation*, 6, 1-2, 179-194.
- Jackson, L. A. (1990). *Physical attractiveness, A Sociocultural Perspective*. U Cash, T. F., Pruzinsky, T. (ur.): *Body Image. A handbook of Theory, Research and Clinical Practice* (str.13-21). New York: Guilford Press.
- Kelley- Moore, J. A., Schumacher, J., Kahana, E., Kahana, B. (2006.): *When Do Older Adults Become "Disabled"?* Social and Health Antecedents of Perceived Disability in a Panel Study of the Oldest Old, *Journal of Health and Social Behaviour*, 47, 2, 126-141.
- Kessler, K. (2000): *Physicians and the Nazi Euthanasia Program*, *International Journal of Mental Health*, 36, 1, 4-16.
- Keung Yuen, H., Hanson, C. (2002): *Body image and exercise in people with and without acquired mobility disability*, *Disability and rehabilitation*, 24, 6, 289- 296.
- Knežević, M. (2009): *Čikaška sociološka škola—iskustva socijalnog rada za sociologiju i sociološka teorija za socijalni rad*, *Ljetopis socijalnog rada*, 16, 1, 5-28.
- Kondrat, D. C., Teater, B. (2009): *An anti-stigma approach to working with persons with severe mental disability: seeking real change through narrative change*, *Journal of Social Work Practice*, 23, 1, 35–47.
- Kroska, A., Harkness, S. (2005): *Exploring an Affective Meanings Measure of Stigma Beliefs*. Philadelphia: American Sociological Association.
- Leist, A. (2003): *What makes bodies beautiful*. *Journal of Medicine and Philosophy*, 28, 2, 187-219.
- Livneh, H. (1982): *On the origins of negative attitudes toward people with disabilities*, *Rehabilitation Literature*, 43, 338-347.
- Lubet, A. J. (2006): *Judaism*. U Albrecht, G. L. (ur.): *Encyclopedia of Disability* (str. 997-998). New York: Sage Publications.
- Mackelprang, R. W., Salsgiver, R. O. (2009): *Disability: A Diversity Model Approach in Human Service Practice*. Chichago: Lyceum Books, Inc.
- Majdak, M., Kamenov, Ž. (2009): *Stigmatiziranost i slika o sebi maloljetnih počinitelja kaznenih djela*, *Kriminologija i socijalna integracija*, 17, 1, 41-55.
- Miles, M. (1995): *Disability in an Eastern Religious Context: historical perspectives*, *Disability & Society*, 10, 1, 49-69.
- Naini, F. B., Moss, J. P., Gill, D. S. (2006). *The enigma of facial beauty: esthetics, proportions, deformity, and controversy*, *American Journal of Orthodontics and Dentofacial Orthopedics*, 130, 3, 277-283.
- Nakić, S. (2004): *Što je dobro to je i lijepo*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Novak, I. (2003): *Najpoznatije latinske izreke i poslovice*. Zagreb: Mozaik knjiga.
- Olkin, R. (1999): *What Psychotherapists Should Know About Disability*. New York: The Guilford Press.
- Patzer, G. L. (2006): *The Power & Paradox of Physical Attractiveness*. Boca Raton: Brown Walker Press.
- Payne, M. (2001): *Savremena teorija socijalnog rada*. Banja Luka: Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci.
- Peiffer, J. (2006): *Phases in the Postwar German Reception of the "Euthanasia Program" (1939–1945) Involving the Killing of the Mentally disabled and its Exploitation by Neuroscientists*, *Journal of the History of the Neurosciences*, 15, 210–244.
- Pennington, D. C. (1997): *Osnove socijalne psihologije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Phemister, A. A., Crewe N. M. (2012): *Objective Self- Awareness and Stigma: Implications for Persons with Visible Disabilities*. U Marini, I., Stebnicki, M. A. (ur.): *The Psychological and Social Impact of Illness and Disability* (str. 109-116). New York: Springer Publishing Company.

- Rhode, D. L. (2009): The Injustice of Appearance, *Stanford Law Review*, 61, 5, 1033-1101.
- Rubin, E., Strauss Watson, E. (1987): Disability Bias in Children's Literature, *The Lion and the Unicorn*, 11, 1, 60-67.
- Saetermoe, C. L., Scattone, D., Kim, K. H. (2001): Ethnicity and stigma of disability, *Psychology and Health*, 16, 699-713.
- Sato, W., Yoskihawa, S. (2009): Anti-expressions: Artificial control stimuli for the visual properties of emotional facial expressions, *Social behavior and personality*, 37, 4, 491-502.
- Schweik, S. (2009): *The Ugly Laws: Disability in Public*. New York: University Press.
- Shakespeare, T. (2006): *Disability Rights and Wrongs*. Oxon: Routledge.
- Siebers, T. (2006): *Disability in Theory: From Social Constructionism to the New Realism of the Body*, *The Disability Studies Reader*. New York: Routledge.
- Smith, B., Sparkes, A. C. (2005): Men, sport, spinal cord injury, and narratives of hope, *Social Science & Medicine*, 61, 5, 1095-1105.
- Solvang, P. (2007): The Amputee Body Desired: Beauty Destabilized? Disability Re-valued?, *Sexuality and Disability*, 25, 51-64.
- Stevenage, S. V., McKay, Y. (1999): Model applicants: the effect of facial appearance on recruitment decisions, *British Journal of Psychology*, 90, 2, 221-234.
- Stone, D. (1984): *The disabled state*. Philadelphia: Temple University Press.
- Taleporos, G., McCabe, M. P. (2002): Body image and physical disability-personal perspectives, *Social Science & Medicine*, 54, 971-980.
- Thomson, R. G. (1996): Introduction: from wonder to error- A genealogy of freak discourse in modernism. U Thomson R. G. (ur.): *Freakery. Cultural spectacles of the extraordinary body* (str.1-19). New York: University Press New York.
- Thomson, R. G. (1997): *Extraordinary bodies: figuring physical disability in american culture and literature*. New York: Columbia University Press.
- Uhlin, D. M. (1972): *Art for exceptional children: Trends in art education*. Dubuque: W. C. Brown Co.
- Weinberg, N., Davis, S. (1987): Feelings of Reassurance in the Presence of a Person with a Visible Physical Disability, *Journal of Rehabilitation* 53, 4, 39-42.
- Wu T., Butko, N. J., Ruvulo, R., Bartlett, S. M., Movellan, J. R. (2009): Learning to Make Facial Expressions, *Proceedings of the 8th International Conference on Development and Learning*, Shanghai.
- Wyszynski, D. F. (2000): Men with white coats and SS boots: the Children Euthanasia Programme during the Third Reich, *Paediatric and Perinatal Epidemiology*, 14, 295-299.
- Zakon o listi tjelesnih oštećenja: Narodne Novine, br. 162/1998.

VISIBILITY OF PHYSICAL IMPAIRMENT IN SOCIAL INTERACTIONS

Summary: *Attitudes toward people with visible disabilities have been changed for the better during last decades. They have been changed from intensive segregation which result was that people with disabilities had spent their entire life in their homes totally socially excluded to the much better social status in the present time. Relation toward people with disabilities that results in their segregation is often based on their physical look and still exists in the society. The aim of this article is to show that this kind of relation is not the result of the impolite and rude behavior but is the result of deep-seated cultural attitudes or criteria that separate something what is beautiful from the less beautiful or even what is estimated ugly. It is social construct of our reality which is transmitted through socialization from generation to generation.*

Key words: *physical look of people with disabilities, facial expression and facial appearance of people with disabilities, socialization, stigmatization*